

УДК 343.122:343.13

Кирилюк Л. В.

старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
та адміністративного права
Харківського економіко-
правового університету

Процесуальний статус представника потерпілого на стадії досудового розслідування

Анотація. Стаття присвячена проблемам реалізації представником потерпілого своїх прав на стадії досудового розслідування та визначення його обов'язків у зв'язку з участю у кримінальному провадженні. Проводиться аналіз визначення поняття представника потерпілого, його процесуального статусу на досудовому слідстві, а також проблемних питань правової регламентації його участі в кримінальному судочинстві.

Ключові слова: представник потерпілого, процесуальний статус, досудове розслідування, процесуальні права, процесуальні обов'язки.

Аннотация. Статья посвящена проблем реализации представителем потерпевшего своих прав на стадии досудебного расследования и определения его обязанностей в связи с участием в уголовном производстве. Проводится анализ определения понятия представителя потерпевшего, его процессуального статуса на досудебном следствии, а также проблемных вопросов правовой регламентации его участия в уголовном судопроизводстве.

Ключевые слова: представитель потерпевшего, процессуальный статус, досудебное расследование, процессуальные права, процессуальные обязанности.

Summary: The article is devoted the problems of realization of a victim of the rights a representative on the stage of pre-trial investigation and determination of his duties in connection with participating in criminal realization. The analysis of determination of concept of representative of a victim is conducted, him judicial status on pre-trial investigation, and also problem questions of legal regulation of his participating in the criminal legal proceeding.

Key words: representative of victim, judicial status, pre-trial investigation, judicial rights, judicial duties.

Актуальність. Згідно положень ст. 58 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) представником потерпілого,

фізичної особи, може бути лише адвокат, на відміну від потерпілого – юридичної особи, законні права та інтереси якої можуть представляти окрім адвоката також її керівник, інша особа, уповноважена законом чи установчими документами, або представник юридичної особи за довіреністю [1].

Представництвом є правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити процесуальні дії від імені другої сторони, яку вона представляє. Об'єктом виникнення представництва є кримінально-правові та кримінально-процесуальні інтереси. Існують об'єктивні та суб'єктивні обставини виникнення представництва.

Об'єктивними є такі, при яких особа не здатна в силу незалежних від неї причин брати участь у кримінальному провадженні та вимушена скористатися послугами представника. Так, наприклад, у ч. 1 ст. 44, ч. 1 ст. 59, ч. 1 ст. 64 КПК встановлено, що якщо підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим та цивільним позивачем є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник [1].

До суб'єктивних факторів відносяться такі, що не виключають реальної можливості участі особи у кримінальному провадженні, але за наявності яких учасник процесу надає перевагу захисту своїх інтересів через представників.

В енциклопедичній літературі представництво найчастіше визначається через правовідносини, зміст яких складає право однієї особи (представника) діяти в інтересах та за рахунок іншої особи (яку представляють), що виникають в силу односторонньої угоди (видачі довіреності), двосторонньої (укладення договору) або в силу закону. У науці ж кримінального процесу з цього приводу висловлюються різні точки зору. Так, В.Д. Адаменко характеризує представництво в двох аспектах: а) як інститут кримінально-процесуального права; б) як кримінально-процесуальну діяльність певних суб'єктів [2, с. 27-28].

Процесуальне значення представництва, на погляд В.Д. Адаменка, полягає в тому, що воно сприяє всебічному, повному та об'єктивному дослідженню обставин справи, правильному застосуванню норм права, винесенню законного та обґрунтованого рішення у справі. Крім того, представництво розглядається ним, як надання технічної допомоги в складанні процесуальних документів особам, яких представляють [2, с. 12].

З точки зору В.Н. Шпільова, сутність представництва полягає у реалізації представником прав та обов'язків особи, яку він представляє. Метою представництва в кримінальному процесі він вважає надання необхідної правової допомоги в захисті та охороні прав і законних інтересів осіб, яких представляють [3, с. 135].

Дослідженням питань представництва тих чи інших учасників кримінального процесу також займалися такі науковці, як С.В. Михайлів, В.Г. Пожар, В.В. Самолук та ін. Однак, ними досліджувались ще положення КПК 1960 року. Отже, наукова стаття є актуальною в умовах якісно нового Кримінального процесуального кодексу України.

Мета написання наукової статті полягає в наступному:

1) проаналізувати зміст правових норм, що визначають порядок реалізації представником потерпілого своїх процесуальних прав та виконання обов'язків; 2) розробити теоретичні положення і практичні рекомендації, спрямовані на подальше удосконалення регулювання цих правових відносин.

Викладення основного матеріалу. Відповідно до п. 5 ст. 3 КПК досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1].

Згідно з ч. 4 ст. 58, ч. 1 і ч. 2 ст. 56 КПК, на стадії досудового розслідування представник потерпілого має права, коло яких прямо визначено [1]. Розкриємо проблемні питання, що пов'язані з реалізацією деяких зазначених в законі прав представників.

Бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені цим Кодексом.

Наявність такого права у представника потерпілого покладає обов'язок на владних суб'єктів кримінального провадження повідомити представника про його права та обов'язки. Однак КПК не визначає, коли має відбуватися таке повідомлення представника і у якій формі. У ч. 2 ст. 55 КПК йдеться тільки про вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки [1]. Така пам'ятка вручається потерпілому особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення. На наш погляд, ст.ст. 58, 59 КПК слід до-

повнити нормою, що слідчий, прокурор, суд зобов'язані після винесення постанови про допуск до кримінального провадження відповідної особи як представника потерпілого письмово повідомити його про права та обов'язки, передбачені КПК [1]. Дане положення не повинно застосовуватися, якщо представником потерпілого є адвокат. Пояснюється це тим, що йому, як юристу, відомі права та обов'язки представника.

Щодо обов'язків представника потерпілого, то у КПК немає статті, у якій би наводився перелік таких обов'язків. Таким чином, неможливо забезпечити вказане право. Отже, воно є декларативним.

Знати сутність підозри, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування.

Необхідно зазначити, що КПК не визначає порядок забезпечення такого права. Так, згідно зі ст.ст. 276-278 КПК сутність підозри зазначається у письмовому повідомленні про підозру, яке вручається: а) затриманій особі; б) особі, щодо якої обраний запобіжний захід; в) особі при наявності достатніх доказів для її підозри у вчиненні кримінального правопорушення [1]. На наш погляд, ст. 278 КПК доцільно доповнити нормою, що письмове повідомлення про підозру вручається потерпілому та його представнику.

Не гарантується також і право потерпілого та його представника бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження. Перш за все, йдеться про застосування щодо підозрюваного запобіжного заходу, затримання тощо. Однак у главі 10 КПК не зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя повинні повідомляти потерпілого та його представника про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного заходів забезпечення кримінального провадження [1]. Цю прогалину у законі потрібно усунути.

Подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді.

Право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді – це юридична можливість представника потерпілого приймати безпосередню участь у доказуванні.

Зокрема, поданими можуть бути предмети, щодо яких у подальшому вирішуватиметься питання про визнання їх речовими доказами. На практиці представники потерпілих найчастіше виявляють та подають слідчим органам предмети, які зберегли на собі сліди кримінального правопорушення. Не менше значення має і подання як доказа-

зів документів, тобто матеріальних об'єктів, на яких державні органи, посадові особи та громадяни загальноприйнятним або спеціальним способом зафіксували відомості про обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Якщо бути точним, то представник потерпілого має право подавати не докази, а предмети та документи, що можуть у подальшому використовуватися як докази. Лише після того, як слідчий перевірить належність та допустимість таких предметів та документів, вони набувають статус доказу.

Заявляти відводи.

Право заявляти відводи надано представнику потерпілого з метою забезпечення об'єктивного та неупередженого досудового розслідування. Таке право дозволяє представнику потерпілого впливати на якість процесуальних дій, що виконуються владними суб'єктами кримінального провадження, а також суб'єктами, які здійснюють допоміжні функції.

У параграфі 6 гл. 3 КПК встановлено, що відвід може бути заявлений слідчому, прокурору, слідчому судді. Обставини, які виключають їх участь в кримінальному провадженні, перераховані у ст.ст. 75, 77 КПК [1].

Потрібно зазначити, що у процесі досудового провадження представник потерпілого позбавлений можливості заявити відводи захиснику, представнику іншого учасника кримінального провадження, спеціалісту, перекладачеві, експерту, оскільки повідомлення потерпілого та його представника про їх участь у кримінальному провадженні законом не передбачено. Таким чином, наявним є парадоксальне положення: з однієї сторони, для забезпечення об'єктивності дій вказаних учасників провадження закріплено право відводу, а з іншої – повністю виключена можливість практичного використання такого права.

За наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла.

Дане питання регулюється Законом «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні»[2]. Відповідно до ст. 1 цього Закону забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тобто у виявленні, попередженні, припиненні, розкритті або розслідуванні кримінальних правопорушень, а також у судовому розгляді кримінальних проваджень – це здійснення правоохоронними органами правових, організаційно-технічних та

інших заходів, спрямованих на захист життя, житла, здоров'я та майна цих осіб від протиправних посягань, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя.

Необхідно наголосити на тому, що КПК не регулює порядок забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, у тому числі і представника потерпілого. По-іншому вирішувалось це питання у ст. 52-1 КПК, що втратив чинність. Набутий правовий досвід заслугує уваги. Пропонуємо доповнити діючий КПК статтею «Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» у такій редакції:

«Слідчий, прокурор або суд, одержавши заяву чи повідомлення про загрозу безпеці учасника кримінального провадження, зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше ніж три доби, а у невідкладних випадках – негайно прийняти рішення про застосування або відмову в застосуванні заходів безпеки. Відповідно до свого рішення вони приймають мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання зазначеними органами.

Орган, якому доручено здійснювати заходи безпеки, встановлює перелік необхідних заходів і способів їх реалізації, керуючись при цьому конкретними обставинами і необхідністю усунення існуючої загрози. Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється особа, взята під захист».

Оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК.

Зі змісту ч. 3 ст. 306 КПК можна дійти висновку, що якщо представник потерпілого подав скаргу на вказані рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, розгляд скарги під час досудового розслідування обов'язково має відбуватися за його участю. У той же час відсутність прокурора не є перешкодою для розгляду скарги.

На наш погляд, правове регулювання повинно бути іншим. У судовому розгляді скарги прокурор зобов'язаний брати участь. Такий обов'язок витікає із конституційно визначеної функції прокуратури зі здійснення нагляду за додержанням законів органами, які провадять досудове слідство (п. 3 ст. 121 Конституції України).

Знайомитися з матеріалами, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо потерпілого кримінального правопорушення, в поряд-

ку, передбаченому цим Кодексом, у тому числі після відкриття матеріалів згідно зі статтею 290 цього Кодексу, а також знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого щодо потерпілого кримінального правопорушення, у випадку закриття цього провадження.

Р.Д. Рахунов вважає, що досудове розслідування необхідно вести так, щоб потерпілий не був обізнаний в доказах, які є у кримінальній справі [5, с. 250]. Але деякі науковці з ним не погоджуються, вказуючи на те, що, беручи активну участь в досудовому розслідуванні, потерпілий за допомогою представника не тільки захищає свої інтереси, але й сприяє органам розслідування у встановленні та розшуку особи, яка скоїла злочин. Потерпілий має значні можливості для надання допомоги органам розслідування та суду, оскільки досить часто добре знає фактичні обставини справи та відомості про поведінку обвинуваченого. Тому знання матеріалів справи допоможе як потерпілому, так і його адвокату-представникові правильно побудувати версії, заявити потрібні клопотання.

Особливість чинного КПК полягає у тому, що у ньому передбачено ознайомлення певних учасників кримінального провадження з матеріалами досудового розслідування до його завершення.

Відповідно до ст. 221 КПК слідчий, прокурор зобов'язаний за клопотанням потерпілого надати йому матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за виключенням матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться в матеріалах досудового розслідування, не допускається. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії.

У ст. 221 КПК йдеться тільки про право потерпілого знайомитися з матеріалами досудового розслідування. Однак таке право є і у його представника, законного представника, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 58, ч. 2 ст. 59 КПК вони користується процесуальними правами потерпілого. Щоб з цього приводу не виникало ніяких питань при застосуванні ст. 221 КПК, пропонуємо доповнити її ч.1 після слова «потерпілого» словами «його представника, законного представника».

Як уявляється, недоліком ст. 221 КПК є те, що у ній не визна-

чена процедура надання слідчим, прокурором дозволу потерпілому, його представнику, знайомитися з матеріалами досудового розслідування, а також не регламентована форма фіксації факту такого ознайомлення. Тому пропонуємо доповнити ст. 221 КПК наступним положенням: «Клопотання потерпілого, його представника чи законного представника, про надання їм матеріалів досудового провадження для ознайомлення слідчий, прокурор повинен розглянути в строк не більше трьох днів з моменту його подання. Про відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова. При задоволенні клопотання зазначеним особам пред'являються для ознайомлення відповідні матеріали досудового провадження, про що складається протокол».

Відповідно до ч. 7 ст. 290 КПК про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, після чого останній має право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті.

Отже, у даній нормі не йдеться про право представника потерпілого, його законного представника знайомитися з матеріалами кримінального провадження. Разом з тим, законодавець надав таке право представнику та законному представнику цивільного позивача, представнику цивільного відповідача (ч. 8 ст. 290 КПК). Звичайно, не надання представнику потерпілого, його законному представнику права знайомитися з матеріалами кримінального провадження не є принциповою позицією законодавця. Це недолік кримінального процесуального законодавства. З метою його усунення пропонуємо ч. 7 ст. 290 КПК викласти у такій редакції: «Про відкриття сторонам кримінального провадження матеріалів прокурор або слідчий за його дорученням повідомляє потерпілого, його представника та законного представника, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними за правилами, викладеними в цій статті».

Згідно з ч. 10 ст. 290 КПК, представнику та законному представнику потерпілого має бути наданий достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів і умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого представник та законний представник потерпілого вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Клопотання розгляда-

ється слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розглядові клопотання. Отже, зазначене право представника, законного представника потерпілого на ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ, може бути обмежено.

Застосовувати з додержанням вимог цього Кодексу технічні засоби при провадженні процесуальних дій, в яких він бере участь.

Ст. 162 КПК містить перелік відомостей, які віднесено до охорнюваної законом таємниці. На практиці найчастіше слідчі забороняють представнику потерпілого застосовувати технічні засоби при провадженні процесуальних дій, в яких він бере участь, з метою нерозголошення даних, які містять таємницю, що охорнюється законом. Хоча п. 3 ч. 1 ст. 57 КПК передбачає обов'язок потерпілого (а тому і його представника) не розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охорнювану законом таємницю.

Висновок. Отже, необхідно відмітити, що проведений аналіз дав можливість виявити відсутність важливих положень правової регламентації (прогаліни) кримінального процесуального закону, які потребують подальшого усунення, а також норми КПК, які необхідно доопрацювати з метою удосконалення кримінального процесуального законодавства.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»: чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К.: ПАЛИВОДА А.В. – 2010. – 382 с.
2. Адаменко В.Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. Томск. – 1978. – С. 12.
3. Шпилев В.Н. Участники уголовного процесса. Минск. - 1970. - С. 135.
4. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
5. Рахунов Р.Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности по советскому праву. М.: Гос. изд-во юридической литературы. – 1961. – 277 с.